

N É Z Ő

KABDEBŐ TAMÁS

Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval

Az alábbi interjú 1975 kora nyarán készült Londonban, Cs. Szabó László Gloucester Mews-i, londoni lakásában.

Régi barátok voltunk már ekkoriban. Csé Laci bácsival először 1957 decemberében találkoztam Andoverben, egy katonai táborban, az 1956-os menekültek egyik gyűjtőhelyén. A fiát kereste, majd találta meg ott. A legutolsó levelet 1983-ban, egy évvel a halála előtt kaptam tőle. Több mint negyedszázados barátságunk folyamán három interjút készítettem vele (ő kettőt velem) és tizenegyszer írtam róla, illetve könyveiről, főleg nyugati folyóiratokban.

Az alábbi hangfelvétel alapján a Katolikus Szemlében (Róma) írtam róla/hozzá hetvenéves születésnapjára köszöntőt, 1975 tavaszán. Beszélgetésünket két kazettára vettem fel. Az első kazetta tartalmazta az ő kérdéseit felém, valamint az én kérdéseimnek első felét. A jelenlegi szöveg a 2. kazetta A oldalának átirata, mert a B oldalon Csé és én, kettesben és szóban összeállítjuk az ő 1975-ig publikált köteteinek bibliográfiáját. Az átgépelte szöveg a lényegét tartalmazza, s ott kezdődik, ahol az első szalag abba maradt. Az eltűnt kezdetet tehát megpróbálok fejből reprodukálni.

1. Beszélgettünk az akkor készülőképben lévő angol nyelvű magyar költészeti antológiáról, melyhez Csé – akkor még piszkozatban – 60 oldalas bevezetőt írt. Megbeszéltük, hogy mit hagy ki belőle, mit tesz hozzá. (A bevezető később külön „esszé-ként” megjelent, az antológia máig sem.)

2. Csé rávette arra, hogy az általa javasolt prózai Krúdy-szövegeket bevegyük az antológiába. (Később lefordítottam 3 Krúdy-betétet.)

3. Elmeséltette velem, részletesen, két beszélgetésemet az akkor már nem élő, legjelesebb angol költővel, Wystan Audennel. Mindketten csodáltuk Auden virtuóz verselését, nyelvhasználatát. Én Audentől kb. azokat a dolgokat kérdeztem meg (1972 őszén), amikkel – mutatis mutandis – a Csé-interjút kezdtem: hol élne/élt legszívesebben, milyen körülmények között, milyen lakása lenne, milyen festmények lógnának falain, kiket olvasna legszívesebben.

Csével ugyanúgy kezdtem a tulajdonképpeni interjút. Felmondattam vele először legkedvesebb országait (Erdély, Magyarhon, Itália, Anglia – volt a felelet), legkedvesebb városait (Kolozsvár, Budapest, Pécs, Sopron, Párizs, Firenze, Róma, London, Bath, Cambridge szerepeltek a megnevezettek között).

Csé Szabó László minden nyomtatásban megjelent interjúját felülvizsgálta, megfésülte. Szerintem az azon melegében „in statu nascendi” adott válaszoknak még több a hitelük, mert bennük dobog a gondolatból formálódó nyelvényag „kócos” szíve. *Íme:*

Cs. Szabó László 90 évvel ezelőtt született. E kiadatlan interjút ebből az alkalomból közöljük. (A szerk.)

KABDEBÓ TAMÁS: *Wystan Audent, közös bálványunkat megkérdeztem, hogy miért azt szereti, amit szeretsz? Most arra kérlek, hogy nevezd meg a legkedvesebb városod, helyezd el benne kedvenc palotád, válaszd ki és helyezd el ebben a szívedhez legközelebb álló képet, s indokold meg, hogy miért tetted azt, amit tettél.*

CS. SZABÓ LÁSZLÓ: *És Audent tudott erre felelni?*

- *Nem, tőle nem egészen így kérdeztem, nem ezeket, de mondjuk, a gondolati motiváció mögötte az volt. Tőle azokat kérdeztem, mondja el, hogy hol szeretne élni, milyen országban, milyen emberek vegyék körül, milyen legyen a pénznem etc. Ilyesmiket. Nehéz, irtózatosan nehéz, pláne így váratlanul rádsütni.*

- *A kérdés borzasztóan nehéz, és addig is, míg gondolkozom, azt mondhatnám, hogy megint az irracionális ember szól belőlem és nem az állítólagos racionalista. Tehát a fojtott, a visszafojtott romantikus. A kedvenc város, az a Kolozsvár volna, ami nincs többé. Ott szeretnék, ott szeretném azt a palotát látni.*

- *Értem.*

- *Ahová engem be akarsz költöztetni.*

- *Nem feltétlenül, de ha akarsz, beköltözhetsz. Lehet egy olyan palota, ahova csak elmész inspiciálni minden hónapban egyszer, de ha akarsz, beköltözhetsz.*

- *Igen. Szóval Kolozsvár. Ez nem lehet. A másik sem lehet, mert nem térék vissza a mai Magyarországra. Ha független volna az ország, akkor a palota valószínűleg vagy Pécsen volna vagy Sopronban. Minthogy ez sem lehet, tehát külföldön kell hogy legyen. Ha külföldön van, akkor legyen Firenzében. Föltétlenül Firenzében, mert még mindig a legemberszabásúbb város. Nézd, beszélgetésünk elején a nagy támaszpontokról beszéltünk – így van – és Kolozsvárt ugyanolyan nagy támaszpontnak neveztem, mert a gyermek támaszpontja, mint Párizst vagy Londont, vagy Rómát.*

- *Így van.*

- *Na mármost azonban, ha azt kérdezed, hol szeretném elhelyezni azt a palotát, amelynek az ablakából kikönyökölnék magam mögött azzal a képpel, amelyet most fel fogok akasztani a falra, akkor azt felelem, hogy Firenzében. Firenzében, hirtelenjében nem tudok választ adni, hogy melyik utcában, nagyon sokfelé.*

- *Melyik negyedben?*

- *Nagyon sokfelé.*

- *Nagyvárosban? A Tornabuoni közelében?*

- *A Tornabuoni közelében a lármas belvárosban, a lármas belvárosban, a belterületen, hogyne, föltétlenül, a pokolian lármas belterületen. Miután tudom, hogy a descartes-i mondást úgy kell átalakítani olasz földön, hogy lárma van, tehát vagyunk, elismerem, hogy lárma volna magam körül. A kép... azt hiszem, hogy Pussin lenne. Azt hiszem, hogy Pussin volna. És itt a racionalizmusom érvényesül, mégpedig az a racionalizmus, amely kordában tartja a szenvedélyem. Mert Pussin is szenvedélyes ember volt, és ezt ma már mindenki tudja. És ma már úgy kezelik Pussint, mint azt a racionális franciát, aki egy vulkánt fojtott vissza magába, és vulkánikus szenvedély segítségével szerkesztett logikus, racionális, értelmileg megtámadhatatlan képeket. Azt hiszem, hogy Pussin-kép volna. Mi van még?*

- *Semmi. Ez, pontosan ez az, amit tudni szerettem volna.*

- *Zenét is szeretnék hozzá.*

- *Ja, hát akkor tedd hozzá.*

- *Zenét is szeretnék.*

- *Légy szíves, tedd hozzá, mit hallgatsz?*

- Felváltva három muzsikust, nem négyet. Bach fiát, aki Londonban élt, és aki megközelítette az apját.

- *Christian Bachra gondolsz?*

- Igen, Órá. Mozart barátja, kedves alkoholista. Remek muzsikussal volt. Mozart óriásira tartotta. A másik Haydn – mindenestül. Trió, szimfóniák, kvartett, oratórium, minden. A harmadik Schubert, minden, de főleg a késői dolgok, a halála előtti jó dolgok posztumusz művek. S a negyedik Bartók. Bartók. Szintén minden. Ezt a négyet választanám hozzá muzsikának. Szóval Kolozsvár 1913-ban, ha ez nem lehet, akkor Pécs vagy Sopron. De az sem lehet, tehát akkor a mai Firenze, a mai Firenzében a Tornabuoni közelében valamelyik kis utca.

- *Pardon, nem jelölted meg, a palotának nem jelölted meg a korát.*

- XV. század, központi fűtéssel.

- *Értem. Szóval központi fűtéssel reneszánsz.*

- *Hogyné! XV. századi kora reneszánsz. Kora reneszánsz palota, központi fűtéssel, egy Pussin-képpel és azzal a négy muzsikussal.*

- *Köszönöm, köszönöm. Elmozdultál Rómától ebben a kérdésben, de értem, hogy miért. Értem, hogy miért, ebben a feleletorozatban. Értem körülbelül azt is, hogy Rómáról talán magad elmuzsikáltad azt, ami számodra a leglényegesebb.*

- *Kérlek szépen, városok, amelyek óriási jelentőségűek voltak számodra, és mérhetetlenül sokat adtak, azok lassan, mint a nagy szerelmek kiégnek. Kolozsvár nem éghet ki, mert megközelíthetetlen, és mert egy ma már nem létező Kolozsvár. Párizs, Róma, London nagyrészt kiégett. Talán Firenze is kiégett volna, ha egyfolytában lakom benne húsz esztendeig. De arra a kicsi időre, ami hátravan, és amit fölajánlász nekem, visszatérnék Firenzébe. Emberszabású, és élettársam volt ott mellettem, és tulajdonképpen majdnem úgy megszépült az a keserves több mint másfél esztendő, amit állandó, súlyos gondokkal, rettentő szegénységben ott töltöttünk, mint ahogy megszépült a Farkas utca, ahová a kis gimnazista járt. De azért, mikor pár év előtt – azt hiszem, három éve voltam utoljára Firenzében – benéztem (szüreten voltam fönt Toscanában), egy napra benéztem Firenzébe, azért úgy fel-alá sétálva azt mondtam, ez igen, ez szerelem, ez város. Azt hiszem, Tolnay Károly,* aki állandó firenzei lakos, ugyanezt mondja, pedig állandóan ott lakik.*

- *Szóval valami, amivel nem lehet betelni. Ezek ugye választások.*

- *Hozzáteszem, hogy ehhez a firenzei ember is kell. Szóval, én nem turistaszemmel beszélek.*

- *Értem.*

- *Én nem turistaszemmel, azt képzelheted. Nem is éltem turista módon Firenzében, hiszen kenyeret kellett ott keresnem. Tehát ismerem ezeket az ördögi toscanokat, és úgy, ahogy van, szeretem őket. „Sfaccati toscani” – szóval, az arcátlan toscanokat.*

- *Nyugati író vagy, és az otthoni publikálás jogát nem adták meg neked majdnem harminc éve. Hogyan viseled ezt az elszigeteltséget?*

- *A kérdésre kérdéssel felelek. Vajon hogyan viselik az elszigeteltséget az otthoniak? Elég hosszan tudnék erre a kérdésre válaszolni. Én tudniillik azt tartom, hogy a lát-*

* A legjelesebb Michelangelo-kutató, Cs. Szabó László barátja, a Casa Buonarroti akkori gondnoka.

szat ellenére olyan elszigeteltségben élnek az otthoni íróársaim, ami elképzelhetetlen volt a '20-as és '30-as években. Van a sok család között egy olyanfajta család, hazugság a mai hazai rendszerben, amelyet különösen utálok. Az új Magyarország a könyv olvasó ország. Nem. A könyvkiadó ország. Ijesztő példákat tudnék mondani, hogy nagyon értelmes, jól kereső emberek, akik Magyarországon fontos állásban vannak, semleges állásban, semmi közük a politikához. Annyi kultúrát szívhatnak fel, amennyit akarnak, senki nem akadályozná őket ebben. Soha nem hallottak Pilinszkyról és Weöres Sándor nevééről, erre itt előttem megesküszöm, mert tapasztalatból tudom. Szóval szerintem, és ahogy viselkednek az íróársaim, ahogy nem érintkeznek egymással, abból látom, hogy mennyire el vannak vadulva, mennyire magányban élnek. Hogy egy Képes Géza vagy egy Kolozsvári Grandpierre Emil, vagy egy Ottlik Géza mennyire elszigetelten él. Weöres Sándor is. Kiadják őket, de az mind nem igaz, amikor odaállnak eléd, és a szemedbe hazudják, hogy Magyarországon a sofőr is Stendhalt olvas. Hát Jókait olvas, kizárólag Jókait olvas. És hogyha néha van egy-egy könyv, amelyikről az ország tud, akkor az nagyon sokszor, nagy érdemei ellenére botránysiker. Felháborítóan tartom, hogy egy olyan remekmű, mint a Konrád György könyve, azért ismert Magyarországon, mert botránysiker. És biztosítlak, erről meg vagyok győződve. Hogyha Konrád Györgyöt hagynák írni, ha mindent publikálnának tőle, akkor három-négy éven belül olyan magányos és elszigetelt ember lenne, mint a többiek. De mivel eltöltik az írástól, tehát sokkal, sokkal jobban kiemelkedik a többiek közül a tilalom által. Vagyis én bizonyos fokig abban a magányban osztozom, amiben hazai íróársaim élnek. Vas Istvánt is ideszámítom, annak ellenére, hogy kiadják. De száz jelét láttam írásban, és százszor megmondták nekem, amikor kijöttek, hogy mennyire magányosan élnek, mennyire emigrációban élnek odahaza. Nem nevezem meg azokat, akik ezt a szót használták, hogy belső emigrációban élnek. Az igazság az, hogy kétféle emigrációban élünk, ők a belső, mi a külső emigrációban. És ezért tudom aránylag jól elviselni azt, hogy otthon nem adnak ki. De objektíven, ahogy ezt ők szeretik mondani, ugye: nézzük meg elvtársak a kérdést szubjektív oldaláról és objektív oldaláról. Objektíven szemlélve az elképzelhető legnagyobb szemtelenségnek tartom, hogy nem adnak ki minket. Minket, minket, téged, Határ Győzőt, Siklós Istvánt, Karátsón Bandit és a többieket. Szóval a külföldön dolgozó magyar írókat, akik nem arról írnak, hogy amerikai ejtőernyősök szállják meg Budapestet, vagy falják föl Kádár Jánost, hanem elsőrendű irodalmat alkotnak. És mégis el vannak zárva a magyar olvasóktól. De – és itt megint visszatérek arra, amit elkezdtem – ha kiadnának minket, akkor se jelentene nagy különbséget, mert részben a fásultság, részben a lelki közöny miatt Magyarországon nincsen meg az a légkör, ami megvolt a '20-as és '30-as években. Tehát a könyveket kiadják, hát hogyne; látom, húszezer példány, harmincezer példány, de amikor beszél az emberekkel, akikről föltételezed, hogy na, itt van a könyv olvasó magyar, akkor elvétve olvasott esetleg egy Illés Endrét; hát Illyés Gyuláról persze mind tudnak, valamennyien tudnak, meg Németh Lászlóról valamennyien tudnak. De ez nem azt jelenti, hogy irodalmi élet van, vagy hogy van egy nagy közösség olvasó és író között, mert ők már egy magyar tünetnek a képviselői, ők bálványképek. Németh most már meghalt, és valószínűleg omlani fog a bálvány, nem lesz akkora, mint élete utolsó éveiben. Illyés Gyula hála Istennek még él. Magyarország ebből a szempontból kicsi ország, provinciális ország, ezt nem győzöm hangoztatni. Provinciális ország, a provincializmus fő bizonyítéka az, hogy úgynevezett totemekre, szent állatokra van szüksége a reformkor óta. Én Széchenyit úgy bámulom, hogy jobban bámulni már nem lehet.

Mégis azt is provincializmusnak tartom, hogy elkeresztelte Kossuth Lajos a legnagyobb magyarnak. Ez provinciális, nincs legnagyobb, nincs legnagyobb. De Széchenyi óta van legnagyobb magyar, és a legnagyobb magyar címet és rangot öröklük nemzedékről nemzedékre. Ezt megkapta Arany János, rettenetesen rosszul viselte, megkapta Kodály, és Kodálytól örökölte Illyés Gyula. De ez nem azt jelenti, hogy Illyés Gyula és az olvasó között olyan forró kapcsolat van, mint amilyen volt, amikor a fiatal Illyés Gyulával én Szombathelyen és Sárospatakon voltam. Akkor egész más volt a kapcsolat.

– *Szóval úgy gondolod, összefoglalva, hogy apró szigetecsoportok vannak. És ezek szerint egyike vagy az olyan szigetecsoportoknak.*

– Igen, igen, kérek, szerintem nem kisebb, nem kisebb az én szigetecsoportom, mint mondjuk az a szigetecsoport, amiben Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Vas István él. Ők is egy szigeten élnek, egy bizonyos szigeten, Rónay Gyurka is. Ezek körülbelül úgy összetartoznak. Ők is szigeten élnek. És én ha körülnézek most, ahogy 70 éves voltam, ha végignézem a leveleket, amelyeket kaptam, akkor azt mondom, hát az én szigetem. A dolog elrendeződik.

– *Igen, valószínűleg igazad van. Na, most még azt kérdezném, hogy tudom, az utóbbi időben egy kicsit betegeskedtél, de alapjában véve vérbeli utazó vagy. Készülsz-e arra, hogy olyan országokba, ahol nem jártál vagy régen jártál, olvasóidat, tisztelőidet meglátogasd? Amerikába például... Tudom, mert hisz éppen velem üzenték egykor, hogy menj át, látogasd meg amerikai tisztelőidet.*

– Kérek szépen, a legnagyobb adósságom az Egyesült Államok. Büntudatot érzek, hogy nem ismerem az országot. Sok amerikait ismerek, de nem ismerem az országot, nem voltam amerikai magyarok között. Mulasztás, büntudatot érzek, szeretném pótolni, és ez részben anyagi kérdés ma már inkább, mint egészség vagy betegség kérdése. Mert azt hiszem, hogy fizikailag bírnám, ha nem volna túlsúlyos program. Mert olyan területek, amelyekre még elvágytam, és amiket még nem ismerek, például Perzsia, azokról lemondtam, fölösleges. De az Egyesült Államok, az komoly mulasztás volt.

– *Hát remélem, hogy ezt azért helyre lehet hozni. Örülök, hogy fizikailag elég erősnek érzed magad, és én úgy találom.*

– Azt hiszem, hogy ezzel tartozok sok mindenkinek és mindennek. Illene ismerni az Egyesült Államokat, illene. Azt kell mondjam, tartozom az amerikai magyaroknak ezzel a látogatással, és tartozom önmagamnak is.

– *Na, most az utolsó kérdésem. Írásaidból és egyébként személyes ismeretségekünkől is tudom, hogy hívő ember vagy. De mostanában igen borúlátó, egyre inkább borúlátó. Úgy gondolod-e, hogy mi, emberek olyan fázisban volnánk, hogy számunkra nincsen remény?*

– Soha nem jut el, azt hiszem, soha nem jut el olyan állapotba az emberiség, hogy ne legyen remény. Az nem vitás, hogy mi, 70 évesek körülbelül 250–300 évet éltünk át. Ha visszavetítem történelmileg a századunkat, mondjuk az ókorba, akkor azt lehet mondani, hogy a II. századi ezüstkort még megértem a gyermekkoromban és most már benn vagyunk az V. században, a legteljesebb barbarizmusban. Nos, 200 éve, pont 200 esztendeje jelent ez meg, bent vagyunk abban a szakaszában a római birodalomnak, amelyben teljes az elbarbárosodás. De az emberből soha nem lesz olyan állat, amilyenek beállítják, és ezt egyik prózaversemben is értésére akartam adni az olvasóknak. A legpesszimistább versem volt ez. Az emberiség végnapjai, ahol majdnem végig én beszélek kajánul a XXI. században, hogy most aztán mindennek vége lesz. És az utolsó öt sorban az ükunokáim megcáfolnak. Rácáfolnak mindarra a borzalomra és végítéleti hangra, amit én mint ükapa mondok a versben.

- *Van ennek egy valóságos vetülete is, a valóságos unokád is rácáfol a valóságos nagy...*

- Most hadd fejezzem be a mi beszélgetésünket éppen az unokámmal, mert nemrég, néhány héttel ezelőtt meghatva láttam, hogy milyen óriási, áthidalhatatlan szakadék van – és ez a szakadék mindig megmarad – az állatok között (amelyeknek a sorába állítólag most az emberek lesüllyednek) és az ember között. És az ember, az unokám ezúttal valami olyat tett, ami egyáltalán nem különleges, tíz gyerek közül legalább öt ugyanezt tette volna. Élete első karóráját kapta 8. születésnapjára. És nálam fölfedezett akkor frissiben, szóval még az ajándék lázában, fölfedezett egy homokórát, amit én tojásfőzéshez használok. S ez náluk nincs. Kérdezte, ez mi, erre elmondtam neki az angol és a magyar nevét is. És megmondtam, hogyha tojást akar főzni, ha nagyon puhán akarja, akkor vegye el a tűzről, mielőtt lement a homok egészen. Ha kicsit keményebbre akarja, akkor hagyja leszállni a homokot egészen, mert aszerint 2, 3 vagy 4 perces a tojás. Erre nem szólt semmit, kezébe vette a homokórát, megfordította – a homok kezdett peregni –, kezdte nézni az óráját, nézte az órát, nézte a homokórát, nézte az órát, nézte a homokórát, amikor lepergett, azt mondta, 4 perc. Ez különböztet meg és ez örökre megkülönböztet, s ez a garancia, ez az ember. Ez különböztet meg az állattól. 8 esztendő gyerek, s ezt, mondom, tíz közül öt megcsinálta volna, azonnal látta a kapcsolatot a homokóra és a karján levő óra között. Életében először viselt órát. És rögtön látta az összefüggést, és rögtön tudni akarta, hogyha nagyon meg akarom főzni a tojást, akkor hány percre van szükségem, s azt azonnal kiszámította. Ezért bízom az emberben, mert ez az egyszerű példa mutatja, hogy mind öldökölhetnek és terrorizálhatnak és lophatnak és rabolhatnak, van valami nagyság az emberi elmében, amit nem lehet szétdőlni. És amiről tanúbizonyosságot tett előttem egy 8 esztendő gyerek.

- *Hát köszönöm szépen.*

- *Köszönöm én is.*

- *Hadd kérdezzem még tőled: a Látóhatáron, dehogyan, az Új Látóhatáron és a Nemzetőrön túl, vannak-e könyvesboltok, ahol egyes könyveidet kapni, és melyek azok?*

- *Én csak egyről tudok, ugye, hát a külföldi helyzetet nem ismerem. A Danubiában lehet.*

- *A Danubia, a londoni Danubiában lehet, és egyben én felfedeztem egy-két könyvedet, a müncheni Katkónál.*

- *Biztos, hogy vannak, kérlek szépen, biztos, hogy vannak Bécsben is, biztos, hogy vannak más helyen is. **

* Egy későbbi, azaz 1976-os felmérésből kiderült, hogy a nyugati világ kilenc – Braziliát is beleszámolva tíz – városának egy-egy könyvesboltjában lehetett akkor Csé Szabó-könyveket vásárolni.